

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.1-2.2>**Н. О. Євдокимова**доктор психологічних наук, професор,
проректор із наукової та міжнародної діяльності
ПЗВО «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика»**О. О. Харченко**магістр психології
ПЗВО «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика»

УСПІШНІСТЬ НАВЧАННЯ ЯК МОТИВАТОР УСВІДОМЛЕНОГО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

У статті розглянуто проблематику свідомого вибору старшими підлітками майбутньої професії. Визначено рівень усвідомленості й обґрунтованості їхньої мотивації щодо професійного самовизначення. Досліджено професійні схильності школярів за опитувальником Л.А. Йовайши. При проведенні емпіричного дослідження використано такі психодіагностичні методи: «Моди - 1», вивчення мотивації навчання старших підлітків (М.І. Лук'янова, Н.В. Калініна), авторський профорієнтаційний опитувальник. Отримані в емпіричному дослідженні дані проаналізовано з використанням методів математичної статистики (коефіцієнт Спірмена, кореляційний аналіз). Проаналізовано взаємозв'язок між рівнями навчальної мотивації та мотивації до усвідомленого професійного самовизначення підлітків. Установлено основні чинники здійснення ними професійного самовизначення. Відображено гендерні відмінності в розподілі підлітків за групами вмотивованості професійного самовизначення. Наведено характеристики цих груп.

Визначено емпіричні індикатори оцінювання усвідомленості професійного самовизначення: наявність в учнів професійних намірів, стійкість професійних зацікавлень, переважання змістовних мотивів вибору професії і внутрішньої мотивації на навчання у випускних класах, поінформованість про основні аспекти майбутньої професійної діяльності, практичний досвід в обраній сфері трудової діяльності, прагнення теоретично і практично пізнати певний вид праці. Схарактеризовано рівні сформованості мотивації до усвідомленого професійного самовизначення: високий, середній (базовий) та низький (елементарний). Виявлено істотні відмінності: істотні відмінності в рівнях розвитку зазначених показників у представників груп високого і середнього рівнів порівняно з представниками групи низького рівня мотивації професійного самовизначення, у старших підлітків із високим рівнем сформованості мотивації професійного самовизначення значно переважає навчальний мотив, у школярів із групи середнього рівня сформованості мотивації до усвідомленого професійного самовизначення рівною мірою виражені навчальні, соціальні та оцінні мотиви. В учнів з елементарним рівнем сформованості мотивації до усвідомленого професійного самовизначення переважають зовнішні мотиви.

Загалом рівень сформованості мотивації учнів 8–9 класів до усвідомленого професійного самовизначення є недостатньо розвиненим для значної частини підлітків, що вказує на необхідність удосконалення профорієнтаційної роботи, спрямованої на формування усвідомленої мотивації професійного самовизначення учнів 8–9 класів.

Ключові слова: вибір професії, мотив, мотивація, професійне самовизначення, профорієнтаційна робота, старший підлітковий вік, чинники професійного вибору.

Постановка проблеми. Сучасний соціально-економічний розвиток країни та зростання вимог до рівня професіоналізму фахівців вказують на важливість свідомого вибору майбутньої професії, оскільки цей вибір є певною віхою як у професійному, так й особистісному становленні старших підлітків, і значною мірою визначає їхній подальший життєвий шлях.

У зв'язку з цим виникає необхідність узгодження емпіричних даних, отриманих за різними психодіагностичними методиками, та включення підлітків у корекційну роботу задля правильного професійного самовизначення.

Проблему психологічних особливостей професійного самовизначення старших підлітків розкривали у своїх роботах А.Є. Голомшток, Л.А. Йовайши, Є.О. Клімов, Є.М. Павлютенков, В.А. Поляков, М.С. Пряхніков, М.М. Чистяков, С.М. Чистякова та багато інших науковців. Однак динаміка соціально-економічної ситуації у країні, зміни у пріоритетах професій, мінливість характеру ситуації вікового розвитку в підлітковому віці актуалізують розгляд питання професійного самовизначення старших підлітків.

Метою статті є встановлення взаємозв'язків між успішністю і мотивацією навчання старших

підлітків та усвідомленим професійним самовизначенням школярів.

Для досягнення мети дослідження визначено такі **завдання**:

- дослідження рівня усвідомленості й обґрунтованості мотивації професійного самовизначення старших підлітків;
- визначення професійних схильностей школярів;
- кореляційний аналіз між рівнями навчальної мотивації учнів 8–9 класів та рівнем сформованості мотивації до усвідомленого професійного самовизначення підлітків.

Виклад основного матеріалу. Процес дослідження професійного самовизначення старших підлітків будувався з урахуванням двох чинників: з одного боку, це місце, яке професійне самовизначення займає у цілісній картині вікового розвитку, а з іншого – це його вплив на особистість школяра. Такий підхід дає змогу більш адекватно вибудовувати стратегію подальшого консультативного і корекційного впливу у роботі з учнями 8–9 класів.

Для оцінки сформованості усвідомленого професійного самовизначення старших підлітків можна використовувати такі емпіричні індикатори, як: наявність в учнів професійних намірів, стійкість професійних зацікавлень, переважання змістовних мотивів вибору професії і внутрішньої мотивації на навчання у випускних класах, поінформованість про основні аспекти майбутньої професійної діяльності, практичний досвід в обраній сфері трудової діяльності, прагнення теоретично і практично пізнати певний вид праці.

Метою проведеного нами емпіричного дослідження на базі закладів загальної середньої освіти м. Миколаєва стало вивчення особливостей мотивації навчання та професійного самовизначення старших підлітків як тих чинників, які зумовлюють усвідомленість й обґрунтованість професійного самовизначення школярів. У проведеному дослідженні взяло участь 100 учнів закладів загальної середньої освіти м. Миколаєва (56 дівчат та 44 хлопці – учні 8–9 класів).

На основі аналізу наукової літератури нами виділено три можливі рівні сформованості у старших підлітків мотивації до усвідомленого обґрунтованого професійного самовизначення:

- **високий рівень**, який має характеризуватися: активною позицією учня у виборі професії; усвідомленою мотивацією; переважанням у професійному виборі внутрішніх мотивів над зовнішніми; стійкістю професійних зацікавлень; прагненням розширювати знання, виробляти потрібні вміння і навички, необхідні для майбутньої професійної діяльності; сформованістю у старших підлітків чіткої особистої професійної перспективи (наявність так званого «професійного плану»);

- **середній (базовий) рівень**, який характеризується: помірною активністю позиції у виборі професії; зовнішньою частково усвідомленою мотивацією; поєднанням стійких професійних зацікавлень зі слабо вираженим бажанням отримання знань, вироблення потрібних умінь і навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності; ідеалістичними уявленнями про бажану професію; нечіткою особистою професійною перспективою;

- **низький (елементарний) рівень**, якому властиві: пасивна позиція у виборі професії; відсутність усвідомленої мотивації; переважання у професійному виборі лише зовнішніх мотивів; орієнтування виключно на зовнішні критерії вибору професії (престижність, популярність серед однолітків, рівень матеріальної винагороди тощо); відсутність стійких професійних зацікавлень; небажання отримувати знання, уміння і навички, необхідні для професійної діяльності; відсутність особистої професійної перспективи.

Для дослідження рівня усвідомленості й обґрунтованості мотивації професійного самовизначення учнів 8–9 класів закладів загальної середньої освіти закладів нами використано профорієнтаційний опитувальник (авторська розробка). Отримані відповіді на питання № 1–4 анкети показали, що з опитаних учнів лише 27% характеризуються високим рівнем усвідомленості й обґрунтованості мотивації професійного самовизначення (16 респондентів жіночої статі і 11 – чоловічої статі). Такі школярі показували високу готовність до здійснення професійного вибору, чітку визначеність із майбутньою професією і яскраво виражене прагнення до оволодіння обраною професією. Відповіді на питання № 5 показали бажання старших підлітків пізнати професійні здібності та можливості, а також наявні в них обмеження. Отримані відповіді на питання № 6–8 анкети вказують на готовність таких учнів приділяти вільний час підготовці до вступу в заклади вищої освіти за обраною спеціальністю, вивченню необхідних навчальних предметів та прагнення отримати практичний досвід професійної діяльності. Відповіді на питання № 9, 10 показали на обґрунтований підхід школярів до вибору конкретних освітніх закладів, до яких вони планують подавати документи для вступу. Учні цієї групи обговорювали питання професійного вибору з батьками та рідними (питання № 11, 12), але при цьому орієнтувалися на власні професійні уподобання та зацікавлення.

35% опитаних учнів 8–9 класів характеризуються середнім (базовим) рівнем усвідомленості й обґрунтованості мотивації вибору професії, з них: 21 респондент жіночої статі і 15 респондентів чоловічої статі. Відповіді на питання № 1–4 запропонованої анкети показали середньо

виражений рівень усвідомленості й обґрунтованості мотивації професійного самовизначення: в учнів цієї групи наявна помірна готовність до здійснення професійного вибору, вони не до кінця визначились із майбутньою професією, помірно чи слабо виражене прагнення до оволодіння навичками майбутньої професії. Відповіді на питання № 5 показали наявність у них бажання пізнати свої професійні здібності та можливості, однак самостійно приділити цьому час вони не змогли. Отримані відповіді на питання № 6–8 вказують на готовність таких учнів приділяти додатковий час підготовці до вступу у заклади вищої освіти за обраною спеціальністю за умови мотивації з боку оточення (батьків, учителів) та прагнення отримати практичний досвід професійної діяльності. Відповіді на питання № 9, 10 показали неготовність до самостійного вибору тих освітніх закладів, в яких вони можуть отримати обраний фах. Учні цієї групи при обговоренні питань професійного вибору вже більшою мірою орієнтувалися на думку своєї родини і соціального оточення, аніж на власні професійні уподобання та зацікавлення.

Зрештою, 38% опитаних учнів 8–9 класів закладів загальної середньої освіти характеризуються низьким (елементарним) рівнем усвідомленості й обґрунтованості мотивації вибору професії (це 19 респондентів жіночої статі і 18 респондентів чоловічої статі). Такі підлітки характеризуються у відповідях слабо вираженою готовністю до здійснення професійного вибору, нездатністю чітко охарактеризувати обраний фах та його вимоги до фахівців, слабо вираженою зацікавленістю у вивченні професійних можливостей і здібностей, незацікавленістю і небажанням приділяти додатково свій вільний час підготовці з навчальних предметів, які будуть корисними для оволодіння майбутньою професією та для успішного вступу до освітнього закладу, орієнтуванням при виборі освітнього закладу для вступу на думку свого оточення (родини, учителів, однолітків), своєю загальною пасивністю у професійному самовизначенні.

Таким чином, розроблений нами авторський профорієнтаційний опитувальник дав змогу виділити три групи учнів 8–9 класів за рівнем усвідомленості й обґрунтованості мотивації професійного самовизначення та визначити їх відсоткове співвідношення – див. табл. 1.

Вивчення гендерних відмінностей у розподілі учнів 8–9 класів за групами умотивованості професійного самовизначення показало, що серед дівчат до групи високого рівня належить 28,5%, до базового рівня – 37,5%, до елементарного рівня – 34%. Серед хлопців до групи високого рівня умотивованості належить 25%, до базового рівня – 34%, до елементарного рівня – 41%. Таким чином, можна зробити висновки, що серед опита-

них учнів респонденти жіночої статі продемонстрували більш обґрунтований підхід до вибору майбутньої професії, порівняно з респондентами чоловічої статі.

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних за рівнем сформованості мотивації до професійного самовизначення

№	Рівні усвідомленості й обґрунтованості мотивації професійного самовизначення	Відсотковий розподіл груп старших підлітків
1	Група високого рівня усвідомленості й обґрунтованості мотивації	27%
2	Група середнього рівня усвідомленості й обґрунтованості мотивації	35%
3	Група низького рівня усвідомленості й обґрунтованості мотивації	38%

Результати діагностики за опитувальником професійних схильностей Л.А. Йовайши показали, по-перше, відповідність наявних у учнів 8–9 класів високого рівня усвідомленості й обґрунтованості мотивації до професійного самовизначення отриманим даним за психодіагностичною методикою. Школярі групи високого рівня усвідомленості мотивації вибору професії в анкеті вказали саме такі професії, які відповідають отриманими ними високими показниками за сферами видів діяльності. Статистична значущість за цим показником становить 0,571 ($p < 0,05$). По-друге, серед найбільш частих результатів тестування зустрічалися: схильність до роботи з людьми (54%), схильність до дослідницької діяльності (43%), схильність людини до планово-економічних видів діяльності (37%). Це пов'язано, на нашу думку, з популярністю професій окреслених сфер у сучасному суспільстві і вимогою часу до активного дослідницького підходу у професійній діяльності.

Результати за активізуючою профорієнтаційною методикою «Моди-1» показали, що старші підлітки групи високого рівня усвідомленості й обґрунтованості мотивації професійного самовизначення у професійному виборі меншою мірою орієнтуються на престижність професії а сьогодні, однак передбачають підвищення її популярності в майбутньому. Статистична відповідність отриманих показників престижності обраної професії з високим рівнем умотивованості професійного вибору становить за Спірменом 0,284 ($p < 0,05$). Учні, які належать до елементарного рівня мотивації професійного самовизначення, у своєму професійному виборі переважно орієнтуються на престижність обраної професії всьогоденні, аніж її популярність у майбутньому. Статистична відповідність показників престижності

обраної учнем професії з низьким рівнем умотивованості до професійного вибору становить за Спірменом 0,319 ($p < 0,05$).

Порівняння навчальної успішності учнів 8–9 класів показало, що школярі груп високого і середнього рівнів мотивації професійного самовизначення характеризуються більш високим рівнем навчальної успішності порівняно з учнями групи низького рівня мотивації. Статистична значущість за цим показником для обґрунтованості мотивації професійного самовизначення учнів 8–9 класів становить 0,623 ($p < 0,05$).

За результатами проведеної психодіагностики за методикою вивчення мотивації навчання старших підлітків (М.І. Лук'янова, Н.В. Калініна) виявлено позитивну кореляцію між рівнями навчальної мотивації учнів 8–9 класів та рівнем сформованості мотивації до усвідомленого професійного самовизначення підлітків – див. табл. 2. Статистична значущість рівня навчальної мотивації старших підлітків для рівня умотивованості на професійне самовизначення має високий рівень і становить 0,635 ($p < 0,05$).

Учні, які належать до групи високого рівня сформованості мотивації до усвідомленого та обґрунтованого професійного самовизначення, в навчальній мотивації характеризуються переважанням внутрішніх мотивів над зовнішніми, наявністю прагнення до успіху в навчальній діяльності й реалізацією переважно навчальних мотивів у поведінці.

Школярі групи середнього рівня сформованості мотивації до усвідомленого професійного самовизначення в навчальній мотивації характеризуються вираженістю зовнішніх і внутрішніх мотивів

рівною мірою, наявністю як прагнення до успіху, так і недопущення невдач у навчальній діяльності; навчальні мотиви реалізуються у поведінці рідше, переважають соціальні та оцінні мотиви.

Таблиця 2

Групи досліджуваних за рівнем сформованості мотивації – успішністю навчання

№	Рівні усвідомленості і обґрунтованості мотивації професійного самовизначення	Середній бал успішності навчання
1	Група високого рівня усвідомленості й обґрунтованості мотивації	11,2 (висока успішність)
2	Група середнього рівня усвідомленості й обґрунтованості мотивації	8,9 (хороша успішність)
3	Група низького рівня усвідомленості й обґрунтованості мотивації	7,7 (помірна успішність)

Учні групи елементарного рівня сформованості мотивації до усвідомленого професійного самовизначення в навчальній мотивації характеризуються явним переважанням зовнішніх мотивів над внутрішніми, прагненням до недопущення невдач у навчальних діях і його переважанням над прагненням до досягнення успіхів, відсутністю поведінкової активності під час реалізації навчальних мотивів, переважають зовнішні та ігрові мотиви – див. рис. 1.

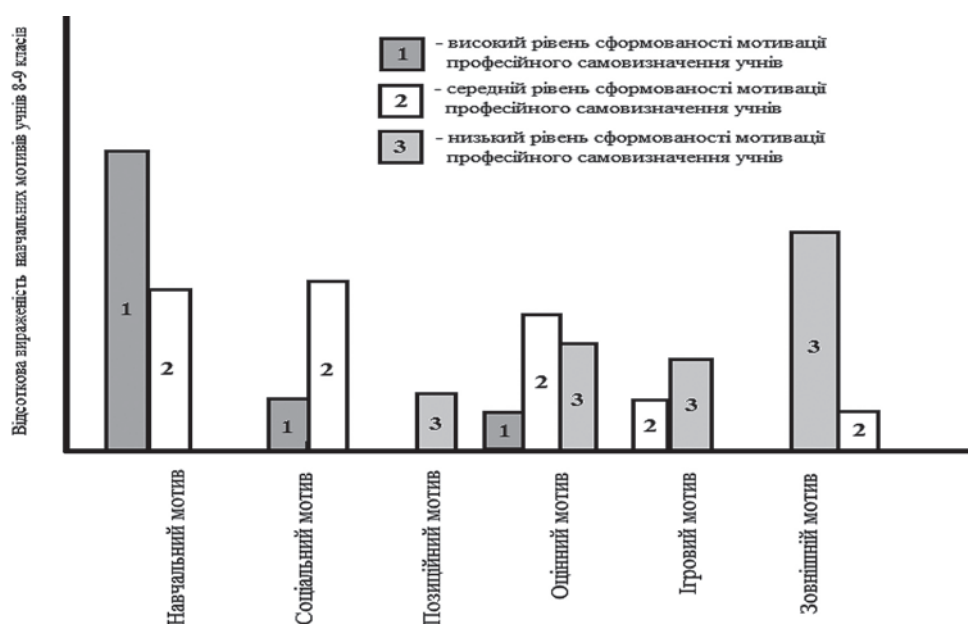

Рис. 1. Мотиви навчання учнів 8-9 класів (за методикою вивчення мотивації навчання на етапі завершення середньої школи)

Рис. 1 свідчить, що у старших підлітків із високим рівнем сформованості мотивації професійного самовизначення значно переважає навчальний мотив, у школярів із групи середнього рівня сформованості мотивації до усвідомленого професійного самовизначення рівною мірою виражені навчальні, соціальні та оцінні мотиви. В учнів з елементарним рівнем сформованості мотивації до усвідомленого професійного самовизначення переважають зовнішні мотиви.

Висновки. Проведене психодіагностичне дослідження виявило істотні відмінності в рівнях розвитку зазначених показників у представників груп високого і середнього рівнів порівняно з представниками групи низького рівня мотивації професійного самовизначення.

Загалом рівень сформованості мотивації учнів 8–9 класів до усвідомленого професійного самовизначення є недостатньо розвиненим для знач-

ної частини підлітків, що вказує на необхідність удосконалення профорієнтаційної роботи, спрямованої на формування усвідомленої мотивації професійного самовизначення учнів 8–9 класів.

Література:

1. Климов Е.А. *Психология профессионального самоопределения* : Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. Москва : Академия, 2004.
2. Опанасенко Л.А. Психологічні критерії розвитку здібностей до навчального цілепокладання у старшому шкільному віці. *Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття*. 2017. № 2. С. 39–42.
3. Пряжников Н. С. *Профессиональное и личностное самоопределение*. Москва : Институт практической психологии; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1996.

Yevdokymyva N. O., Kharchenko O. O. Success of training as a motivator of conscious professional self-determination of older teenagers

The article deals with the problem of conscious choice of the future profession by older teenagers. The level of awareness and validity of their motivation for professional self-determination was determined. The professional inclinations of schoolchildren according to the questionnaire by L.A. Yovaisha were investigated. The following psycho-diagnostic techniques were used in the empirical study: "Modes – 1", studying the motivation of learning of older adolescents (M.I. Lukyanova, N.V. Kalinina), author's vocational guidance questionnaire. The data obtained in the empirical study have been analyzed using the methods of mathematical statistics (Spearman's rank correlation coefficient). The relationship between levels of educational motivation and motivation for conscious professional self-determination of adolescents has been analyzed. The main factors of their professional self-determination have been determined. Gender differences in the distribution of adolescents by professional self-determination groups have been reflected. The characteristics of these groups are given.

Empirical indicators of assessment of professional self-determination have been defined: presence of students' professional intentions, stability of professional interests, predominance of meaningful motives of choice of profession and intrinsic motivation to study in final grades, awareness of basic aspects of future professional activity and practical learning of a certain kind of work. The levels of motivation for conscious professional self-determination have been characterized: high, medium (basic) and low (elementary). Significant differences have been found: significant differences in the levels of development of these indicators in the representatives of high and intermediate groups in comparison with the representatives of the group of low motivation of professional self-determination, in older adolescents with high levels of motivation of professional self-determination is significantly greater than the educational level of students in middle school motivation for conscious professional self-determination educational, social and evaluation motives have been equally expressed. Students with an elementary level of formation of motivation for conscious professional self-determination are dominated by external motives.

In general, the level of formation of the motivation of students (8–9 forms) to conscious professional self-determination is insufficiently developed for a large number of adolescents, that indicates the need for improvement of vocational guidance aimed at the formation of conscious motivation for students of 8–9 forms.

Key words: *career choice, motive, motivation, professional self-determination, career guidance, older adolescence, factors of professional choice.*